

ARTIMOS SIELOS ILGESYS:

NIKODEMO ERAZMO IWANOWSKIO IR ELIZOS ORZESZKOWOS LAIŠKAI
(1881–1891)

XIX a. Lenkija persmelkta *kresų*¹, ypač Žemaitijos, lankymo ar bent jau domėjimosi nuotaikomis, paprastai šios iniciatyvos užgimsta Lenkijos pusėje – tai ir poetai romantikai, ieškantys senųjų dorybių savam įkvėpimui, ir archeologai, piliakalniuose ir kapinynuose bandantys surasti tų dorybių daiktinius įrodymus, ir tiesiog kilnių literatūrinių personažų paveikti keliautojai, kuriems jau nusibodo pietų kraštai ir kurie sumanė aplankyti tuos idealizuotuosius *pakraščius*. Kultūrinė komunikacija Lenkija – Žemaitija vyko, ir svarbiausia, iniciatyvos, nukreiptos „vakarai – rytai“, o ne atvirkščiai, kartais kildavusios pačioje Žemaitijoje.

„Atvykstu į Šiaulius, pasveikinu Poną širdingai ir dėkingai spausdama abi rankas, važiuoju į Pono namus, susipažįstu su Žemaitija, tokia įdomia, gerbiama ir daugeliu požiūrių ypatinga mūsų krašto dalimi – stengiuosi išsikovoti Jūsų širdyje ir atmintyje nors mažiausią vietos lopinėlių ir – grįžtu savo prieglobstin, į tylas ir kuklias dirbtuvėles, su vertingu grobiu protui ir – nuostabių gyvenimo akimirų prisiminimu!“, – savo svajone su žemaičiu dailininku Nikodemu Erazmu Iwanowskiu (gimė apie 1838–1844 m., mirė 1931 m.) dalijosi lenkų rašytoja Eliza Orzeszkowa (1841–1910). Ši fantazija buvo išprovokuota paties dailininko, kuris jai kiek anksčiau žadėjo ypatingos pagarbos sutikimą po gimto dvarelėlio pastogė, taip pat sodiečių trobų lankymą ir sodietiškas dainas.

Dorybingųjų literatūrinių personažų, vienaip ar kitaip susijusių su Lietuva ar Žemaitija, XIX a. pabaigos lenkų literatūroje toli ieškoti nereikia – Henryko Sienkiewicziaus romano „Tvanas“ („Potop“) herojus Kmicicius ilgisi išsvajotosios vietos,

¹ Lenk. *kresy* – pasienis, pakraštys, paribys. *Kresais* neoficialiai buvo vadinama Lenkijos teritorinė provincija, Lenkijos rytiniai ir šiaurės rytų pakraščiai.

kuri yra Žemaitijoje, Marios Rodziewiczównos kilnis žemaitis Marekas Čertvanas romane „Dievaitis“ („Dewajtis“) gina senąsias vertybes, ar kapitonas Lorencas, kuris kūrinyje „Pilkosios dulkės“ („Szary proch“) pameta pelningą tarnybą Ščecine ir grįžta į Žemaitiją, kad darbuotųsi krašto labui. Tų personažų fenomeną, t. y. legendos apie Lietuvą ir Žemaitiją kaip senoviškų dorybių prieglobstį įprasminimą, bandė paaiškinti Czesławas Miłoszas Paryžiuje lenkiškai leidžiamame mėnraštyje „Kultura“ (1991 m., Nr. 3) išspausdinęs straipsnį „Rodziewiczówna“. Pasak jo, ši legenda tęsiasi nuo Maciejaus Strykowski „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronikos“ („Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi“) iki pat Adomo Mickevičiaus ir Vilniaus romantizmo laikų, vėliau vėl stiprinama 1863 m. sukilimo – Žemaitijoje valstiečiai jį rėmė labiau už kitus. Ir turbūt autorius teigus teigdamas, kad apskritai dvaro ir valstiečio bendradarbiavimas čia buvo daug glaudesnis. Nereikėtų užmiršti ir kito faktoriaus – pralaimėjus sukilimą visos intelektualinės pajėgos Lenkijoje buvo mestos pozityvistiniam organiškajam darbui Tautos labui propaguoti, buvo žadamos permainingos visose kultūrinio ir politinio gyvenimo srityse, tačiau vėliau, vis labiau nusiviliant reformų lėtumu ir politinės vienybės stoka, prisiminti „seni geri laikai“, archajiškieji *pakraščiai*, kuriuose senosios vertybės vis dar saugomos.

Neteko užtikti žinių, kad N. E. Iwanowskio Paragių dvarelyje būtų kabėję skydai ir kardai – atminimas apie protėvių tarnybą Didžiosios Kunigaikštystės kariauose, kaip buvo pasakojama minėtuose kūriniuose, ir namie niekas nekalbėjo lietuviškai, tačiau tiek sodyba², tiek jos šeimininkas pretenduoja į romantiškąjį statusą. Dvarelis įsikūręs nuošaliame Žemaitijos užkampyje, kur šalies ir pasaulio naujienos vėluoja savaitę ar keliomis, o jo šeimininkas – kilnus ir doras bendrapilietis, besirūpinantis šeimos gerove, neabejingas pasaulio blogybėms, keverzotojas ant drobės ir popieriaus, o jo kūrinių personažai – ne mažiau romantiški ir Žemaitiją mylintys veikėjai.

Kas paskatino šiuos du iš pirmo žvilgsnio skirtingų pasaulių atstovus su didesnėmis ar mažesnėmis pertraukomis net 10 metų laiškais palaikyti ryšius? Vienas – E. Orzeszkowa – jau garsi kūrėja, apie kurią nuolatos rašoma spaudoje ir kalbama salonuose, kitas – N. E. Iwanowskis – dar tik bandantis lipti ant pirmojo literatūros Parnaso laiptelio, priverstas dirbti daugiau amatininko nei tikro dailininko darbą. Ko šie aukštos dvasinės kultūros žmonės tikėjosi vienas iš kito ir ką gavo, kokiomis patirtimis dalijosi, kokias piešė ateities vizijas? Galiausiai, kokie kultūriniai sluoksniai šiuose laiškuose prieš tyrinėtojo akis veriasi šiandien, kokias žinias jie mums komunkuoja? Į šiuos ir kitus klausimus ieškome atsakymų šiame straipsnyje.

Dabar sunku pasakyti, kokios buvo tikrosios intencijos, kurių vedamas N. E. Iwanowskis parašė E. Orzeszkowai pirmąjį laišką (1 laiškas, 1881-11-10) – jame jis siunčia savos poemos pradžią „išbandyti“ ir teiraujasi apie išspausdinimo

² Dabar Paragiuose (Papilės seniūnija, Akmenės rajonas) esančioje sodyboje – Lazdynų Pelėdos muziejus-ekspozicija.

galimybės³. Atrodytų, tai tik noras įprasminti savus kūrybinius proveržius, o gal priešingai – šiuo kūriniumi naudojama kaip pretekstu pradėti susirašinėjimą? Viena tikra, labai greitai jų laiškai pradeda ilgėti, šalia pagarbos atsiranda simpatija, ieškoma temų ir kuriami projektai, kurie galėtų padėti toliau tęsti šią pažintį, galiausiai visa tai vainikuoja gyvenimo išpažintys – savotiškos autobiografijos, taip pat kredo pavidalu išsakomos visuomeninės pažiūros, susitikimai Varšuvoje, N. E. Iwanowskio jai dedikuoti eilėraščiai, apsikaitimas kukliomis, tačiau tokiomis brangiomis rankų darbo dovanėlėmis.

Susirašinėjimo laikotarpį (1881–1891 m. N. E. Iwanowskis parašė 40 laiškų, E. Orzeszkowa – 28⁴) galima suskirstyti į kelis etapus: pirmame etape, kuris apėmė 1881–1883 m., vis sugrįžtama prie N. E. Iwanowskio poemos „Baltoji mergelė“ išleidimo ir jo bendradarbiavimo Peterburge leidžiamame lenkiškame savaitraštyje „Kraj“ klausimų, N. E. Iwanowskis kviečia rašytoją apsilankyti jo gimtojoje Žemaitijoje; antrame etape, apimančiame 1885–1886 m., centrine ašimi tampa gaisras Gardine ir planuojamas N. E. Iwanowskio su sūnumi Gustavu pasisvečiavimas pas rašytoją Miniavičo kaime prie Nemuno; 1887 m. – didysis pakilimo laikotarpis, kuriam impulsą davė jų 10 dienų bendravimas Varšuvoje: E. Orzeszkowa pradeda (tiesa, vėliau taip ir nepabaigia) savo biografiją, nepaprastai daug – neįprastai ir pačiam sau – pasakoja N. E. Iwanowskis, vis užsimenama apie pastangas padėti iš tremties sugrįžusiam lietuviui, be to, ypač daug vietos skiriama į N. E. Iwanowskio pasaulį įsiveržusiai lenkų poetei Mariai Konopnickai (1842–1910); ketvirtasis etapas, 1888–1891 m., tai prašymų, atsiprašymų ir tikslinimų, nuotaikų svyravimų laikotarpis – E. Orzeszkowa daug rašo, redakcijoms atiduoda vieną kūrinį po kito, E. Iwanowskiui, priešingai, tai laukimo ir rezignacijos laikas, kai nevalingai kyla klausimas – kuo aš, paprastas mirtingasis, galiu būti įdomus ir naudingas šiai pirmo ryškumo žvaigždei?

1881 metai. E. Orzeszkowa, 1869 m. išsiskyrusi su vyru ir po metų pardavusi iš tėvo paveldėtą dvarelį Milkovščiznoje, jau 12 metų gyvena Gardine ir užsiima literatūrine veikla. Ji debiutuoja dar 1866 m. apsakymu „Bado meto vaizdelis“ („Obrazek z lat głodowych“), tačiau žinomumą ir literatūrinę šlovę jai atneša romanas „Marta“ (1873), kuriame paliečiami moters emancipacijos klausimai. Vėliau ji prisimins, kad tada pirmą kartą iš nepažįstamų moterų, skirtingo amžiaus ir padėties, ėmė gauti laiškus, kuriuose buvo dėkojama už kūrinį, klausiama patarimų, išsakomi veiklos, kuriai jas įkvėpė knyga, planai. Po daugelio metų ji sutiks nemažai visuomenėje gerbiamų

³ Senovės laikų legenda ar poema iš Lietuvos istorijos, kaip ją vadino N. E. Iwanowskis, buvo išspausdinta Varšuvoje 1883 m. Kūrinys pavadintas „Baltoji mergelė“ („Biała dziewica“).

⁴ N. E. Iwanowskio laiškai saugomi Lenkijos mokslų akademijos Literatūros tyrimų institute, Elizos Orzeszkowos archyve (šifras 800), E. Orzeszkowos penki laiškai (11, 12, 13, 19 ir 21 laiškas) – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje (šifras f. 18–57), kitų E. Orzeszkowos laiškų fotokopijos – Lietuvos mokslų akademijos Rankraščių skyriuje (šifras f. 27–85). Šiame straipsnyje pateikiamų laiškų ir straipsnių citatų vertėjas – straipsnio autorius.

ir daug pasiekusių moterų, kurios susijaudinusios pasakos apie tą pirmąjį impulsą, paskatinusį jas siekti mokslo ir dirbti⁵. Istorija pasikartojo pasirodžius romanui „Meir Ezofowicz“ (1878) apie žydų miestelio Lenkijoje gyvenimą, laišakai šį kartą ėmė plūsti iš žydų. 1878 m. E. Orzeszkowa Vilniuje ėmė organizuoti knygyną-leidyklą, turėjusią pagyvinti lenkiškų knygų leidybą Lietuvoje. Knygų leidybos bendrovė „E. Orzeszkowa i S-ka“ ir knygų nuomos punktas, finansuojami iš motinos palikimo, pradėjo veikti 1879 m. rugpjūtį.

1881-aisiais N. E. Iwanowskis su šeima – žmona Karolina, dukterimis Sofija ir Marija, kurios vėliau savo kūrinius pasirašinėjo Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu, bei sūnumi Gustavu – grįžta gyventi į Paragius. 1868 m. dvaras buvo išnuomotas, o jų šeimnininkai su metukų vyresniąja dukra Sofija trejiems metams buvo išvykę į Miuncheną, kur N. E. Iwanowskis studijavo Karališkoje dailės akademijoje (Königliche Akademie der Bildenden Künste in München). Dėl pairusių ūkio reikalų ir išskeltos dvaro žemių bylos buvo priversti grįžti. Kol dvaras buvo remontuojamas, gyveno Šiauliuose. Grįžęs į Žemaitiją N. E. Iwanowskis ne tik rūpinasi ūkio reikalais, bet ir aktyviai dalyvauja parodose: 1873 m. Peterburgo dailės akademijoje eksponuoja 1872 m. aliejumi nutapytą paveikslą „Painus klausimas“ („Skomplikowana kwestia“), 1875 m. – paveikslus „Sugrįžimas“ („Powrót“), „Tarp undinių“ („Wśród rusalek“), 1871–1873, 1876 metais savo darbus pristato lenkų dailininkų draugijos „Sztuka“ suorganizuotose parodose Varšuvoje⁶. Spauldoje jau ragavęs ir kritikos. 1874 m. laikraštyje „Tygodnik Illustrowany“ (Varšuva) pasirodžiusiame straipsnyje „Varšuvos dailės skatinimo draugijos“ paroda rašoma:

Nemažo dydžio drobę p. Iwanowskis paskyrė sunkiai ir nedėkingai temai, t. y. jis vaizduoja žibaline lempa apšviestas dvi moteris, kurios, kaip sako pavadinimas, „sprendžia painų klausimą“. Neįmanoma nepastebėti piešinio grakštumo; taip pat reikia pripažinti, kad moterų veiduose atsispindi tiesa ir minčių žaismas; vis dėlto to per mažai, kad būtų žavimasi visu paveikslu. Tiksliam atvaizdavimui turime fotografiją, kuri taip pat šauniai, tik be panašaus apšvietimo, suteiks mums reikiamas formas.⁷

Žinomas lenkų rašytojas, feljetonų autorius Bolesławas Prusas dar negailestingesis:

Užtat *Painaus klausimo išsprendimas* (ar narpliojimas?) – kas per puikumėlis!.. Dvi damos – tiek liesos, kiek bjaurios, tiek senos, kiek fonas raudonas – sėdi prie staliuko, ant kurio dega lempa. Žiūrovas, nustojęs baimintis, kad baisiai pasviręs staliukas apvirs, su liūdesiu klausia: kodėl dailininkas sugadino drobę, iš kurios dabar net maišo nepavyks susiūti?..⁸

⁵ Orzeszkowa E. *O sobie...* Warszawa, 1974, p. 110.

⁶ *Słownik artystów polskich*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1979, t. 3, p. 148.

⁷ Wystawa warszawskiego Towarzystwa zachęty sztuk pięknych // *Tygodnik Illustrowany*, 1874, Nr. 320, p. 102.

⁸ Prus B. Z ustronia // *Niwa*, 1874, Nr. 58, p. 233, arba Prus B. *Kroniki*, t. 1, dalis 1, Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1956, p. 228. N. E. Iwanowskio paveikslas, vaizduojantis dvi prie žibalinės lempos sėdinčias moteris, saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejuje.

Literatūriniais pasiekimais N. E. Iwanowskis kol kas pasigirti negali – spaudoje publikavęs tik du nedidelius eiliuotus kūrinus.

Pirmieji N. E. Iwanowskio ir E. Orzeszkowos laišakai trumpi ir dalykiški, tačiau viskas pasikeičia po pirmojo jų susitikimo 1882 m. pradžioje Gardine, kur N. E. Iwanowskis atvyko poemos „Baltoji mergelė“ leidybos klausimais. Netrukus po to rašytame laiške (4 laiškas, 1882-04-01) E. Orzeszkowa, prisimindama susitikimą, save įvardija kaip paprastą žmogų, matyt, paveikta N. E. Iwanowskio dėmesio ir jaudulio:

Tai yra dvi priežastys, dėl kurių gerbiamas ir maloningas mano svečias iš Žemaitijos užtiko mane taip kasdieniškai ir paprastai sėdinčią su tvarkinga suknia tvarkingame bute ant tvarkingos kanapos. Esu jau sena (*E. Orzeszkowai tebuvo 41 metai!* – aut.), bet galiu pasigirti, kad ir jaunystėje niekada nemėgau sėdėti nei vyriškai, nei turkiškai, o prausiuosi ir šukuuojuosi visuomet, kaip Ponas Dievas yra prisakęs. Turiu tik vieną fatališką įprotį. Rūkau papirosus. Išmokė to mane gili vieatvė, su kuria praleidau šešerius jaunystės – nuo 21 iki 27-erių – metus. Žmonių, išskyrus tarnus, tuomet nematydavau po keletą mėnesių. Tai vyko kaime iš tėvo paveldėtuose namuose, senuose, dideliuose, tuščiuose, apsuptuose šimtamečių liepų, nuo kurių dienomis būdavo tamsu, o naktimis jose dejuodavo pelėdos. Įvijo į juos ir laikė įvairios gyvenimo audros. Tais bemaž kapų tylos, bekraštės vieatvės ir nuolatinės raudos dėl savęs ir ne dėl savęs metais išmokau skaityti, rašyti ir – rūkyti papirosus. Visus tuos tris dalykus darau lig šiolei.

Po susitikimo N. E. Iwanowskis su jam būdingu lanksčiu kūrybingumu provokuoja E. Orzeszkową asmeniškiesniam susirašinėjimui, pavyzdžiui, tvirtindamas, kad savo noru atėmė galimybę dar kartą ją aplankyti – išsidavęs, jog savo paties rašto perskaityti nesugeba, arba kad dar anksčiau kažkas bus suklydęs ją apibūdinamas – dar prieš jiems susipažįstant – kaip asmenybę, kurios neperaldaujama logika neleidžia priartėti prie jos širdies mažiau logiškiems, bet gyvybingesniems jausmams (3 laiškas, 1882-02-15). Prisimindamas jos projektą aplankyti Šiaulių parodą, jos smalsumą ir norą pažinti Žemaitiją, jis pateikia ir išeities tašką svajonėms a la Łozowiczius⁹, kur aprašo jos sutikimo Žemaitijoje planą. Ir toliau provokuodamas rašo:

Kodėl visa tai negalėtų įvykti, galiausiai klausia Łozowiczius, deja, kažkas kitas labai abejoja ir galvą linguoja.

E. Orzeszkowa pasiduoda provokacijai (3 laiškas, 1882-02-27), ji prašo netikėti asmeniu, kuris tvirtina, kad gerbdama protą ir mokslą ji yra svetima gyviems ir šil-tiems širdies jausmams:

Bendraudama su žmonėmis stengiuosi kuo mažiau rodyti jausmus, tai tiesa, bet visa tai kyla pirmiausia iš įsitikinimo, kad jie tų žmonių niekaip neliečia, antra, iš minčių, lydinčių

⁹ Fabianas Łozowiczius – E. Orzeszkowos romano „Eli Makower“ (1875) herojus.

ypatingą padėtį – pastarosios draudžia kaulyti simpatijos ir pagarbos, kurių didžioji dalis žmonių jau nerodo išdrįsusiems iš praminto tako pasukti savo keliu.

Ji N. E. Iwanowskiui už kvietimą dėkoja tūkstančius kartų ir, jei nieko naujo su ja nenutiks, žada atvykti. Tačiau kartu E. Orzeszkowa su nerimu pripažįsta, kad ore tvyro grėsmės nuojauta ir nežinia iš kur ir kodėl virš jų pakibo audros debesys: revizijos, policijos klausimai, rusų spaudos šūksniai. Ji žada keliems mėnesiams leidyklos darbą sustabdyti, tačiau, deja, ji dar nežino, kad kaip tik tą dieną iš generalgubernatoriaus kanceliarijos buvo išsiųstas laiškas vidaus reikalų ministrui, kuriame knygyną siūloma uždaryti, o E. Orzeszkową nubausti.

1882 m. gegužę knygynas, išleidus per 20 pavadinimų leidinių, buvo uždarytas, E. Orzeszkowai, kuri buvo apkaltinta leidusi lenkišką laikraštį ir palaikiusi lenkų agitaciją, uždrausta kelerius metus išvykti iš Gardino. Rašytoja patyrė apie 17 tūkst. rublių finansinį nuostolį.

1882 m. vasarą rašytame laiške E. Orzeszkowa pranešė apie skirtas represijas – jai prieš porą mėnesių paskirta policijos priežiūra, dėl kurios be vietinio gubernatoriaus leidimo negali išvykti iš Gardino, o be vidaus reikalų ministro sutikimo – iš Gardino apylinkių. Be to, aukščiausiu įsakymu „Šviesiausiasis valdovas (*Величайшее повеление*)“ visiems laikams uždraudė pardavinėti knygas visoje „Vakarų krašto“ teritorijoje (5 laiškas, 1882-07-23). Ji labai apgailstavo, kad svajonę aplankyti Žemaitiją ir Iwanowskių namus dabar turi pamiršti – įkalinimas Gardine truks trejus metus.

N. E. Iwanowskis labai skausmingai išgyveno šią žinią (5 laiškas, 1882-07-08¹⁰):

Skubu išsakyti savo širdies skausmą, kad Maloningosios Ponios išvyka į Žemaitiją, kuria taip ilgai džiaugiausi, turi būti atidėta neribotam laikui. Taip ir dėliojame vieną po kitos neišsipildžiusias svajones tarsi džiovinamas geles dar prieš joms duodant vaisių – į mūsų gyvenimo pavasario herbariumą kaip liūdną priminimą, kad kažkada buvo renkamos gėlės...

1885 m. vasarą N. E. Iwanowskis, veždamas sūnų mokyti į Varšuvą, vėl užsi-mena apie projektą, kurį įgyvendinti sukliudė tuomet nepalankios aplinkybės (11 laiškas, 1885-07-31), tačiau... metus laiko negauna jokio atsakymo¹¹. 1886 m. birželį, prieš grįždamas į Paragius vasaros atostogų, vėl rašo tuo pačiu reikalu (12 laiškas, 1886-06-24; 1 pav.). Netikėtai atsiliepusi rašytoja pamėtėja kitą mintį – po atostogų grįžtant į Varšuvą ją aplankyti Miniavičo¹² kaime prie Gardino. „Galbūt per ilgesnį

¹⁰ Kažkuris iš laišku autorių bus suklydęs rašydamas datą: pagal laiškuose išsakomas mintis nesunkiai galima nuspėti, kad pirmesnis turėjo būti E. Orzeszkowos laiškas (nurodyta data – 1882-07-23), po to – N. E. Iwanowskio (nurodyta data – 1882-07-08). Tas pat kartojasi kitoje vietoje: pirmesnis N. E. Iwanowskio laiškas (nurodyta data – 1887-04-26), paskui – E. Orzeszkowos (nurodyta data – 1887-04-11).

¹¹ 1885 m. gegužės 29 d. Gardine buvo kilęs didžiulis gaisras, per kelias dienas sunaikinęs nemažą miesto dalį – E. Orzeszkowa neteko stogo virš galvos, sunaikinta dalis rankraščių. Ji pati, stengdamasi padėti padegėliams, įsitraukė į dviejų gelbėjimo komitetų sudėtį, kartu su bendraminčiais dalijo drabužius ir maistą.

¹² Miniavičas (balt. *Мінявічы*, lenk. *Miniewicze*) – kaimas Baltarusijoje ant kairiojo Nemuno kranto, apie 37 km į pietryčius nuo Gardino. Rašytoja jos bičiuliams Kamieńskiems priklausiančiuose namuose leido vasaras.

2492 Cracow 1886 r. Wapnia

Iwanowski
Laskame Pani!

Drugo, bardzo drugo mi zaudziłem jasi i jasi umyślni o-
 urwami - mi praco jednak abym do tego do czasu do czasu oit-
 mych mi niecierpił pokas, ale tu w końcu, na pokuszeni braci
 znowu ranoz chwytam rozdzek. Kto i z jakiego bytu, proszę, mi
 bym nakloni drog, czas naszy znakowity a tak Tadalsio
 zajety, wazny na spoznieniu chwila awlora mejeni kielami, tak nad
 rywajze ty Dobroci, kiedy mi naszy przedwiaz i kochai, Paris
 przyleci Tadalsio jako powiadomien rydzelnikowi... No, ale bym na-
 um, miad mi wolno byciu zaproszeni Laskamy Pani, moim dom
 reprezentacyjni przez to projektow niezdy, moim, na stony mam
 jednak par, ston przychylny odpowiedi, a miad naszy oim dety.
 Ktoim w Laskamy Pani, sacikami nice miy tak Tadalsio-
 dzend: dyby kdy otolowosci utozty ny tak, rozdzek i de
 trach, ciekawsci sklonit Paris kyo lada do unidocia eton ovi-
 anaych, jaki bytym swiezobim etozty ty oo naszy chaci!
 a toni moji: cioski jaki by wdzizomoni ty byty!..

Ufny w swena inlunye moji Tadalsio w kaidym rami
 przyleci kedy z najwyrozym swaczekiem i powiazani chady
 odpowiedi powiazaj Laskamy Pani pokonny drugo.

N. E. Iwanowski

1 pav. N. E. Iwanowskio 1886-06-24 laiško fragmentas

susitikimą sudėliosime ir mano kitų metų išvykos į Žemaitiją planą“, – daug žadančiai rašė E. Orzeszkowa (9 laiškas, 1886-07-15).

N. E. Iwanowskis su užsidegimu stveriasi šios minties, praneša datą – rugpjūčio 15 arba 16 d. pagal senąjį kalendorių. Deja, tomis dienomis iš Kijevo užėigos namų Gardine išsiųstame laiške N. E. Iwanowskis sakosi turįs sau atsakyti šį didelį malonumą. Apie priežastis neužsimena, tik žada parašyti iš Varšuvos: „Ponios atsakymas arba tylėjimas lems, ar mūsų įžymi ir nuoširdi Autorė tiki žodžiais tų, kuriems priklauso žemiau pasirašantis Jos tarnas“ (15 laiškas, 1886-08-15).

Netrukus E. Orzeszkowa sužino, kokios priežastys sutrukdė jų susitikimui (16 laiškas, 1886-08-25):

Kai jau artėjome prie Gardino žiūrėdamas į sūnų pastebėjau kažkokio nenatūralaus nuovargio simptomus, jam neseniai į galvą buvo įsimetusi rožė, tad kiek sunerimau, tačiau įtikinėjau save, kad tai dėl karščio ir šviežio oro trūkumo vagonė. Sužinojęs, kad tarp Gardino ir Miniavičo kursuoja garlavis, vis dar tikėjau malonios kelionės. Betgi Gardine paaiškėjo, kad garlavis yra sugedęs ir įstrigęs kažkur pora mylių už miesto, o mano sūnų apėmė kažkoks jam nebūdingas mieguistumas. Nepaisant to pasiunčiau į pašta arklių svarstydamas, kad kelionė galimai vaiką atgaivins, tačiau kitą dieną (rugpjūčio 15 d.) saulė ėmė nepaprastai kepinti ir ateinančias penkias ar šešias kelionės valandas buvo galima tikėtis tik dulkių ir karščio... Vis neapsisprendžiant, ką reiktų daryti – o ir pašto kelionės kaina pasirodė kiek padidinta – pradadau keletą valandų. Tuo tarpu atsirado kažkoks privatus veikėjas, kuris žadėjo ir pigiau, ir patogiau nugabenti mus į Miniavičą. Deja, sūnus akivaizdžiai vis dar buvo liguistas – visiškai prarado apetitą, o vakare ėmė karščiuoti. Neliko nieko kito, kaip tik skubėti į Varšuvą, taip ir padariau. Dabar, kai tai rašau, išdykėlis mano kelionės draugas jau mokykloje, o juk dar vakar nualpo bažnyčioje, kur su kolegomis buvo nuėjęs mokslų metų pradžios proga. Gydytojas sako, kad kaltas nepaprastas karštis kelionės metu.

Vis dėlto netikėtai po gero pusmečio aplinkybės susiklosto palankiai, ir jiems pavyksta susitikti, kai kovo 6–16 d. rašytoja pirmą kartą po jai pritaikytų sankcijų svečiuojasi Varšuvoje. Dėtas pastangas smulkiai aprašo N. E. Iwanowski, mat tuo metu kiek negalavo ir pabijojo, kad jo karštinė galėjo būti palaikyta morfinizmu, apie kurį susitikimo metu ir buvo užsiminta, požymiu (18 laiškas, 1887-04-26):

O, tenesijuokia Maloningoji Ponia iš manęs, nes štai kaip viskas vyko: nutyliu sumišimą, kuris visada lydi mane susitinkant su asmenimis, gerokai aukščiau už mane likimo, genialumo ar nuopelnų pakylėtais; buvo ir kitas sunkumas, kurį apsilankydamas pas Ponią kiekvieną dieną turėdavau įveikti – tai nekokia sveikata. Kai mano rankose atsidūrė dienraštis su žinute apie Ponios atvykimą į Varšuvą, išėiti į miestą buvau pasiruošęs mažiau nei bet kada anksčiau. Vis dėlto net nesvarsčiau, kaip turėčiau elgtis toliau, ir jau už pusės valandos atsidūriau pas pažįstamą gydytoją, kuris, atradęs manyje lengvą karštligę, įspėjo, kad ji į vakarą sustiprės, toliau, kad gerklė ir plaučiai jau apimti, tačiau jo vaistai ir pasibuvimas keletą dienų namuose viską išspręs... – Na ir geras tu, – pagalvojau sau, – o per tą laiką Ponia Orzeszkowa išvyks. Maloniai kviečiamas neapsilankiau pas Ją kaime, nes mano berniukas sunegalavo, neapsilankysiu dabar, nes pats susirgau... Bet kaip visa tai atrodo? – pagalvojau, ir jau nesvarsčiau, ką vėl turėčiau daryti, tik paklausiau gydytojo, ar mano karštligė gali kam nors persiduoti. Gavęs patvirtinimą, kad ne, už antro pusvalandžio jau buvau Saksų viešbutyje¹³, kur man pasakė, kad Ponia Orzeszkowa priiminės rytą.

Nežinoma, apie ką šio pirmojo susitikimo Varšuvoje metu buvo kalbama, kokios

¹³ Saksų viešbutis – viešbutis *Hotel de Saxe*, lenkiškai vadintas *Hotel Saski* – vienu metu didžiausias viešbutis Varšuvoje (turėjo 100 kambarių), veikęs nuo 1847 m. dabartinėje Kozia gatvėje, kuri XIX amžiuje tarp varšuviečių ir miesto svečių buvo itin populiari savo viešbučiais ir kavinėmis.

problemos gvildenamos, N. E. Iwanowskis tik tiek prasitaria, kad E. Orzeszkowai užklausus jo porą klausimų, iš esmės galinčių liesti tik jį, jam žemė pradėjo slysti iš po kojų – kalbėti apie save N. E. Iwanowskiui visada buvo sunkiausias uždavinys. Jis pajuto, kad tik vienas dalykas tegali išgelbėti, būtent – greitas, bet kokia kaina pasiekiamas atsitraukimas... Jis taip ir padarė, ir per sumišimą atsiveikindamas pabučiuoja ranką panelei Ostojai¹⁴. Dėl to vėliau vėlgi juokais atsiprašinėjo. Tačiau laiške jis nepamiršta priminti Žemaitijos aplankymo:

Jeigu kada nors išvysčiau Ponią savo kuklioje troboje, manieji jausmai būtų panašūs į tuos, kurių, pavyzdžiui, kupinas mano protėvis sveikintų pas jį apsilankiusią šventąją kunigaikštienę – Kęstučio Birutę...

E. Orzeszkowa daug atviresnė (12 laiškas, 1887-04-09):

Su neapsakomu ilgesiu prisimenu tas malonias valandas, kuriomis matydavau Poną prie savo viešbučio durų. Manoji viešnagė Varšuvoje buvo tarsi spinduliuojantis takas šalia pilko mano gyvenimo kelio. Maloniau man buvo ten nei čia, tarsi beveik svetimame krašte.

Prabėgus metams ji vis dar prisimins šį šviesiomis spalvomis tapomą 10 dienų laikotarpį.

Daugiau E. Orzeszkowa ir N. E. Iwanowskis nebuvo susitikę. Tiesa, 1888 m. jis vis dar puoselėjo viltis aplankyti ją kaime, netgi manė pasiimti didoką rankraštį, kuris turėtų pragyventi jo autorių, tačiau antrą kartą perskaitęs E. Orzeszkowos romaną „Prie Nemuno“ („Nad Niemnem“; spaudoje publikuotas 1887 m., atskira knyga išėjo 1888 m.) jis prisipažįsta, kad jame atrandamų užburiančių grožybių ir didelės jo visuomeninės reikšmės akivaizdoje žmogus gali jaustis menkesnis nei iš tikrųjų yra: „Išpuikėliai tokiais atvejais ieškosi koturnų¹⁵, o aš labiau linkęs nunarinti galvą...“ (27 laiškas, 1888-08-16). Šis teiginys suprantamas žinant literatūrines N. E. Iwanowskio ambicijas. Rašytoja barė jį dėl tokio elgesio, rašė, kad nurodyta priežastis kelia jai liūdesį. „Ar todėl, kad parašiau porą neblogų romanų (ir porą dešimčių nekokių), turiu netekti malonumo priimti pas save tuos, kurie yra simpatiški ir man palankiai nusiteikę?“, – klausė ji (18 laiškas, 1888-09-14).

Žemaitija, jos lankymas yra viena pagrindinių ašių, kuri padeda palaikyti susirašinėjamą ir prie kurios vis sugrįžtama. N. E. Iwanowskis save vadina paprastu

¹⁴ Ostojos slapyvardžiu pasirašinėjo Józefa Sawicka (1859–1920). Dar 1882 m. E. Orzeszkowa buvo pirmųjų jos literatūrinių darbų kritikė, deja, jauna debutantė savo talento vėliau taip ir neišplėtojo. J. Sawicka ypač palaikė ir talkino teikiant E. Orzeszkowos kandidatūrą literatūrinei Nobelio premijai gauti 1904 m. ir 1909 m. Pirmąjį kartą konkurse E. Orzeszkową nurungė jos tautietis H. Sienkiewiczus, antrąjį – švedų rašytoja Selma Lagerlöf.

¹⁵ Koturnai (lot. *cothurnus*) – Senovės Graikijos, etruskų ir Senovės Romos laikų suvarstomas odinis ar audeklinis batas su aulu iki pusės blauzdos ar iki kelio, atviras prie kojų pirštų. Koturnus pastorintais padais avėdavo tie, kurie norėdavo atrodyti aukštesni – neaukštos moterys ar Atėnų tragedijų aktoriai.

žemaičiu ar lietuviu, šventosios Žemaitijos piliečiu, savąjį kraštą – *terra incognita*¹⁶, o pradėdamas trumpą pasakojimą apie savo gyvenimą sako, kad jo krašto kampelis, kuriame praleido savo gyvenimo pavasarį, priklausė visame žemės rutulyje gražiausioms ir laimingiausioms vietoms. Iš E. Orzeszkowos gavęs dovanų prie Nemuno rinktų, džiovintų ir laiške įklijuotų augalų žiedų, atgal siunčia dvi iš molio nulipdytas merginos ir vaikino figūrėles, neužmiršdamas pabrėžti, kad šios dvi valstiečių figūrėlės žemaičio lipintos žemaitišku stiliumi iš žemaitiško molio. Savą meilę gimtajam kraštui N. E. Iwanowski perkėlė ir į literatūrinius kūrinius, vaizduodamas taurius, kilnius, drąsiai su priešais kovojančius žemaičius. Novelėje „Vienuolika griaučių“¹⁷ („Jedenaście szkieletów“) jis rašo:

Apsiausta siaurame rėželyje keleto apskričių, betgi išranyta visa sistema upių, žerinti pora šimtų veidro dinių ežerų, žaliai smaragdinė, nors ir neturtinga, tarp nusidriekusių raistų, juodais miškais samanota, kuriuose vis dėlto žmonės prisiglausti gebėjo, gausybe pilkapių kalvota, kryžiais nusagstyta... Kaip vadinasi ta nepaprastoji žemė? Tai Žemaitija!

E. Orzeszkowa jautė šią N. E. Iwanowskio pagarbą savam kraštui, todėl pati nevengė jį vadinti svečiu, tautiečiu iš Žemaitijos, žemiečiu. N. E. Iwanowski žinojo ir kitą paplitusią nuomonę apie žemaičius – kad jie lėti, ilgai maštantys, o atsidūrę didmiesityje ar kultūringesnėje draugijoje yra nerangūs. Visa tai rašytojų, tekstų autorių buvo perkeliama į kitokio pobūdžio kūrinius – satyras, humoreskas¹⁸. N. E. Iwanowski kūrybingai naudojosi šiais šaržuotais vaizdiniais, pavyzdžiui, norėdamas pateisinti savo tiesmuką stilių, apie kažką kalbėjamą ar kažko prašymą, visą kaltę suversdavo savo žemaitiškumui, į refleksijas linkusiam žemaičio protui – jei nebūtų žemaitis, galbūt jį labiau varžytų pasaulyje įprastos mandagumo taisyklės, kaip individas, kalbantis nuo savęs ir už save, galbūt labiau svertų savo neapgalvotus žodžius. 1889 m. pabaigoje N. E. Iwanowski svarstė išleisti savos poezijos tomelį, šia mintimi dalijosi su rašytoja ir prašė leidimo dedikuoti šiuos gerus ketinimus „Autorei prie Nemuno“, vėlgi apsimesdamas nuošalios Žemaitijos atsiskyrėliu – jis nenorįs sukelti jai kokių nors rūpesčių, nes daugelio pasaulietinių dalykų galįs nežinoti, daugelio aplinkybių apskritai galįs neįvertinti (34 laiškas, 1889-11-27). Rašytoja už šią galimą dedikaciją

¹⁶ Lot. *terra incognita* – nežinoma žemė.

¹⁷ Iwanowski N. E. *Vienuolika griaučių*. Vertimas ir paaiškinimai – G. Židonis // *Metai*, 2008, Nr. 11, p. 43–68. Versta iš: Iwanowski N. E. *Jedenaście szkieletów* // *Tygodnik Powszechny* (Warszawa), 1887, Nr. 18, p. 213–214, Nr. 19, p. 218–220, Nr. 20, p. 232–233, Nr. 21, p. 243–244, Nr. 22, p. 257–258, Nr. 23, p. 266–267, Nr. 24, p. 270–271, Nr. 26, p. 294.

¹⁸ Plg. Musmirė. Pono žemaičio Grigaliūno ir jo ginklanešio Čeponio nuotykiiai trečiajame kaukių baliuje // *Šiaurės Atėnai*, 2006 m. gruodžio 23 d. Vertė G. Židonis. Versta iš: Muchomor. *Przygody imci pana Grigelunasa Zemajtis i giermka jego Czopanis, na trzeciej maskaradzie* // *Kalendarz Humorystyczny Ilustrowany „Muchy“ dla Porządnych Ludzi na rok 1877*, Warszawa, 1876, p. 66–69.

Žemaitijos vaikai // *Šiaurės Atėnai*, 2006 m. gruodžio 16 d. Vertė G. Židonis. Versta iš: Dziecię Żmujdzi // *Biesiada Literacka*, 1901, Nr. 21, p. 413–414.

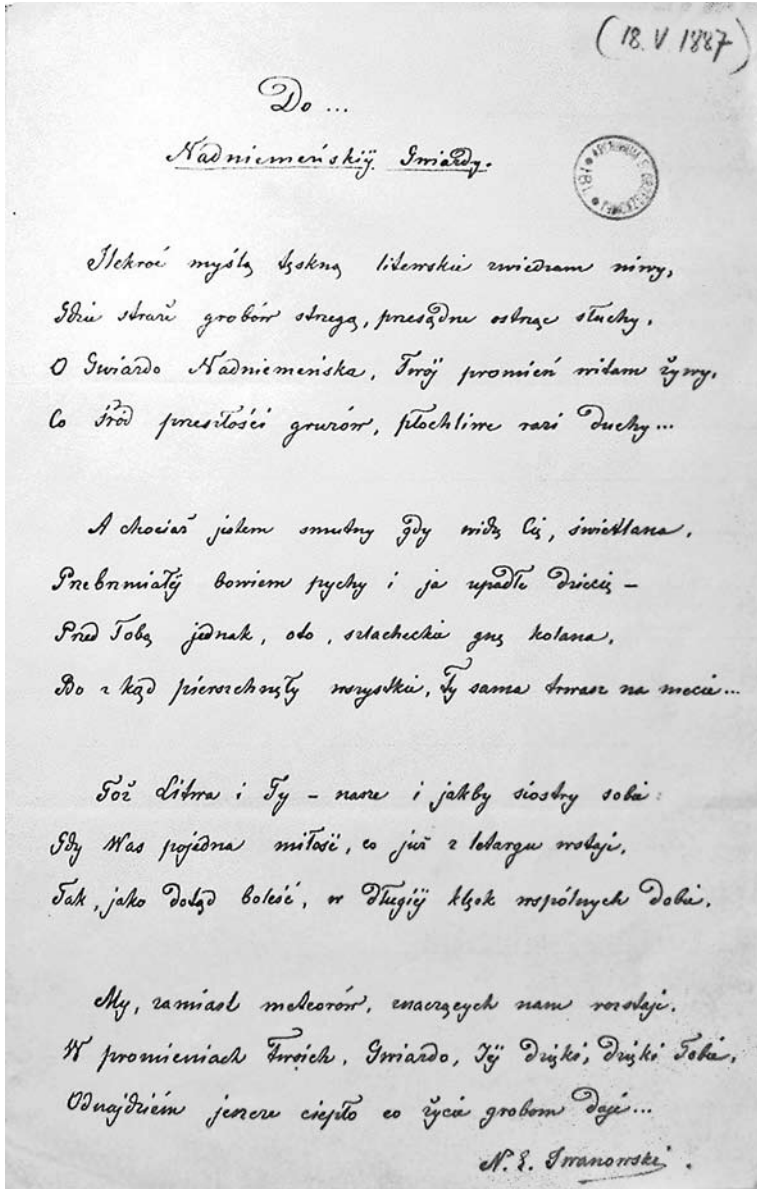
N. E. Iwanowskiui nuoširdžiai dėkojo, tačiau, kiek žinoma, jis tokio poezijos rinkinuko niekada nebuvo išleidęs.

Per visą susirašinėjimo laikotarpį N. E. Iwanowskis garsiai lenkų rašytojai yra nusiuntęs tris jai dedikuotus eilėraščius. Pirmąjį – 1883 m. kartu su išleista poema „Baltoji mergelė“, kaip padėką už suteiktą leidybinę pagalbą¹⁹; antrąjį – „Panemunių žvaigždei“ („Do... Nadniemieńskieĳ Gwiazdy“, 2 pav.) – po susitikimo Varšuvoje 1887 m. pradžioje; trečiąjį – E. Orzeszkowos jubiliejaus proga 1891 m. Tiesa, pastarąjį, kaip pats sako, sukūrė dar gulėdamas ligos patale ir dabar, būdamas „sveiko proto“, nedrįstantis siųsti jubilatei (38 laiškas, 1891-08-08). Rašytoja jo išsiprašė, o gavusi, kaip sakosi, padėjusi tarp gražiausių atminimo dovanėlių. N. E. Iwanowskis labai nenorėjo jo išsiųsti. Kodėl? Kaltas žemaitiškas ar asmeninis kuklumas, menka jo literatūrinė vertė ar dar kas nors, kas dabar nežinoma? Eilėraštis nėra išlikęs, tad šiaudien galima tik spėlioti, ar rašytoja atsižvelgė į paskutiniojo N. E. Iwanowskio laiško (40 laiškas, 1891-11-15) paskutiniuosius žodžius:

Eilėraštis, jei dėl jo Brangiąją Ponią kad ir trumpai akimirkai užplūstų liūdno mintys – nusipelno mirti ugnyje. Ši nuosprendį, jei tik kaltininkas būtų mano rankose, neabejotinai įvykdyčiau. Gal Brangioji Ponia mane pavaduos?..

Gausioje E. Orzeszkowos korespondencijoje susirašinėjimui su N. E. Iwanowskiu skirta ypatinga vieta. Rašytoja tuo metu buvo pasiekusi savo kūrybos aukštumas, tada parašyti kūriniai laikomi geriausiai – „Prie Nemuno“, „Valstietis“ („Cham“, 1888) ir kt. Ji gaudavo daugybę laiškų, bet visi jie buvo labai panašūs – kupini liaupsių ir pagyrų, susižavėjimas buvo reiškiamas banaliai ir stereotipiškai, o be komplimentų juose daugiau nieko kaip ir nebūdavo. N. E. Iwanowskis taip pat nešykštėjo pagiriamųjų žodžių, tačiau tai darė subtiliai ir poetiškai, pripažindamas rašytojos talentą ir kartu jam nenuolaidžiaudamas, su senoviška elegancija ir dėmesiu. Netgi jo raštas, kaip ir pats autorius, yra išlaikęs orumą – kad ir būdamas smulkus, tačiau beveik be pataisymų, lygiomis kaip styga eilutėmis. Gal todėl E. Orzeszkowa nuolat prašydavo N. E. Iwanowskio pasakoti apie save – apie rašytoją Orzeszkową ji prisiskaitydavo jai adresuotuose laiškuose. „Kodėl Ponas visiškai nieko nerašo apie save? Prašau kelių asmeninių žodžių, nes kitaip iš mūsų susirašinėjimo savo asmenį išbrauksiu ir Ponui rašysiu tik apie persus, medus ir lydus“, – taip ir panašiai ne kartą uždara žemaitį yra pabarusi E. Orzeszkowa (19 laiškas, 1888-11-02). N. E. Iwanowskiui, deja, tai būdavo labai sunki užduotis. Vienur jis rašytoją įtikinėjo, kad kiekvienas jos klausimas, nepriklausomai nuo pastarojo turinio, jam suteikia vien tik garbę ir nuoširdų malonumą, kitur – kad kalbėti apie Ponią jam yra viena iš maloniausių pareigų, kokia tik kada nors buvo šiame pasaulyje, tačiau kalbėti apie save... „Apie save kalbėti man visada yra labai sunku – kiek kartų buvau užsimojęs tai padaryti, bet kas kartą kažkokia pikta ir

¹⁹ Išspausdinta pavadinimu *Skirta... (Persiunčiant poeziją): Do... (Przesyłając poezję) // Życie, 1887, Nr. 5, p. 65.*

2 pav. N. E. Iwanowskio eilėraštis „Panemunių žvaigždė“, skirtas E. Orzeszkowai. 1887 m. pradžia. Svetima ranka įrašyta data viršuje – klaidinga.

užsispyrusi dvasia vis užspausdavo man lūpas tuo amžinuoju „dėl ko? kam? kodėl?“. (...) Tik tada, kai savąjį „aš“ galiu susieti su koku nors įdomesniu objektu ar tema, viskas einasi kiek paprasčiau“, – teisinosi jis E. Orzeszkowai (26 laiškas, 1888-03-29).

N. E. Iwanowskiis laiškuose rašytoją vadindavo Maloningąja arba Brangiąja Ponia, visada šiuos žodžius rašydavo didžiąja raide; atsiveikindavo kaip jos nuolankus ir atsidavęs tarnas, kupinas gilios pagarbos ir dėkingumo, bučiuodamas jos brangiąsias rankutes. Šią korespondenciją jis vadino dvasiniais mainais, iš kurių daug daugiau išlošia jis pats nei rašytoja, bet kartu vylėsi, kad niekučiai iš jo pusės, jei tik nebus labai nuvalkioti, galbūt jos akyse kada nors įgis tam tikrą vertę. Iš N. E. Iwanowskio sklindanti nuoširdų geranoriškumą ji priskyrė „kažkokiai artimumo stygai“, kurios skambesys kukliuose jos darbuose pataikė į jo širdį ir protą. „Jei susipažintume artimiau, galbūt savyje daugiau tokių stygų išgirstume. Man tai nepaprastai svarbu – savame užkampyje gyvenu vienišai, ir iš tiesų, jei norėčiau skūstis... bet nenoriu. Niekas šioje žemėje nei mano sielos gelmių, nei mano gyvenimo esmės nėra perpratus. Dėl to niekam nėra jokio nuostolio: man truputis liūdesio, jėgų praradimo ir nebrandos, bet čia jau nieko nepadarysi“, – guodėsi E. Orzeszkowa iš karto po jų susitikimo Varšuvoje (13 laiškas, 1887-04-11). Laiškus iš Žemaitijos ji vadina šilta kibirkštele jos ledainėje.

Kaip tik po susitikimo Varšuvoje ir po paskutiniojo jos laiško, kurį skaitydamas pajuto ašaras besitvenkiant akyse, o jos ranka rašytus žodžius bučiavo tarsi relikviją, jis imasi savo gyvenimo apžvalgos. Atsakydama į jo biografinį laišką, E. Orzeszkowa trumpai parašo savąją – maždaug iki 1862 m. Nuo to momento prašymas atsiųsti „ano laiško“ tęsinį tapo nuolatiniu N. E. Iwanowskio laiškų palydovu: „Man buvo leista apžiūrėti pumpurą, iš kurio turėjo išsiskleisti nuostabi gėlė, tačiau kodėl pasakojimas buvo taip staiga nutrauktas“, – kupinas rezignacijos klausė N. E. Iwanowskiis. Kodėl to tęsinio vis nebuvo?

Dėl to juokais jis kaltino savo netašytą prasčiokiškumą, bet giliai širdyje įtarė, kad padarė vieną nedovanotiną klaidą, tai yra kūrėjai-moteriai, kurią garbino kaip talentą, tapusį tautos kelrode žvaigžde, papasakojo apie moterį-kūrėją, kurią taip netikėtai susižavėjo, t. y. apie poetę M. Konopnicką. Dar 1887 m. gegužės 18 d. (19 laiškas; 3 pav.) rašytame laiške komentuoamas tariamai E. Orzeszkowos jaučiamą nustebimą, kad jai mažai žinomas žmogus nei iš šio, nei iš to meta po jos kojomis savo simpatiją, čia pat dviprasmiškai klausia: bet ar tai tik simpatija? O jau liepos 5 d. su smulkmenomis pasakoja, kaip susipažino ir bendravo su poete.

Greičiausiai susitikti su M. Konopnicka pasiūlė pati E. Orzeszkowa ar bent jau kalbėjosi apie tai su N. E. Iwanowskiu, nes pati pirmoji laiške ir užklausė apie naują pažintį. N. E. Iwanowskiis susitikimus su M. Konopnicka aprašė išsamiai ir jausmingai, pasak jo, tai buvo tiesiog gaivinantis poveikis, tarsi žmogaus, panirusio į letargą, staigus sukrėtimas (21 laiškas, 1887-07-05):

Nuo to karto matėmės vis dažniau, o likus porai savaitių iki mano išvykimo iš Varšuvos tapau beveik kasdienis Jos svečias... Paprastai vakarinėmis valandomis, jei tik oras būdavo palankus, palaikydavau Jai draugiją Frascati ar Lazienkų parkuose. Per tuos pasivaikščiojimus tarp mūsų užsimegdavo ilgi, niekad neišsisemiantys pokalbiai, kurie kaskart mus

Dėla Dėmė bo cėy naujoviolėi... (a klėi kėdė mėdėy jėdėmė a drugė pėta
 rėt dėtė, bėrmėgdėmė grauvėi) Dėrėjė rė dėdėjė omi sėj, jėkė lėm cėkėdėkė nėmėgė
 krajė, n kėtorym sėpėdėitėm nėom, mójėgė rėcėi, natėcėt dė nėpėstėkėjėmėgė
 sėmėstėmėgė nė kėlė nėomskėj. Jėkėkėlėmėk cėvokė dė dėcėkė, a mėmė dė lėgė
 vėlėdėmė rė dė dėcėkė, sėvokėmė nėjėgė mė usėtėm nėjėdėy. Sėvokė jėdėmėk rėjė pėm
 dėy, bė lėi i pėrmėm dėlė sėmėdėvėdėnėcėi mójėj pėmėdėdėjė jėi nė pėrmėm tėtė
 vėkėlėm. Dėlė mėmė jėk i dėlė vėlėtė imėy, qėkė bė lėjė pėtėm sėmėmėgė pėmėmė
 mė i sėdėmėgė cėpėtė. Kėrėjėkė cė omi oltėcėtė jėkėdėy lėjėjė sėj, nė bė vėlėy
 vėmėmėy i sėpėkėrėm i nėdėvėdėnėm cėvėm bė rėcėly mėlėcėi, a kėtėrėm nė sėmėl
 jėi lėm pėmėdėm. Mė mėlėm omi jėdėmėgė nėmėrėcėlė kėtorym bėm pėdėvėrėm kė
 dėtė mė mėgė, omi jėdėmėgė kėtory bė mė vėstėgėmėt nė mėlėcėi mójė. A
 pėmėi tėtė pėmėdėdėy pėrmėmėm jėk drugėm, bėlė lėi lėdėi oltėy mė pėkėdėdė
 nėm, pėomėrėy dė Dėrėkėlėrė, o kėtorym dėrėjė dėy pėmėm rė gė mėrėgėy i bė lėm
 nėjėlėkė kėtėlėi. Tėtėjė cė i omi pėmėjėj dėmėy mėlėcėi dėlė nėm vėlėy dėtė... oltė
 dė rėcėy mė nėkėj. Kėtėkėm dėtė mėrėgėlėkė a i rėmėmėmėy omi mė bėlėi dėmėm
 vėmėmėjėj. Dėlė omi omi mė omi omi lėdėi kėtėlėi bėlėkė. mėrėgėlė cė vėlėkė,
 vėkėkėm i pėkėm bėdėtė n nėm rėjėm rėjėm, kėtė mėlė cėi oltėmėy mėlėcėi dė
 sėmėlėmė pėmėmėlė, cėlėrėjėmėm... Mė mėlėmėy pėmėdė mė kėmėlė, bė nėpė-
 lėmėjėj pėmėdėy mė bėlė oltė omi omi: mė bėlė omi dėrėkėjė sėmėlėbėlėm.
 Jėm rėj vėmėmėy oltėm, gėlėm kėtėjė dėtėlėi rėjėlėm cėpėrėm i rėjėj sėmėp-
 tėm... Mėmė mėrėmėmėm oltė imėy, a sėlėy nėmėrėjėl, cėlėjėcė sėlėm pėmėy
 mójė n mėrėjėkė kėtėrėkė nėrėgė Dėmėmėy, rėkėmėt dėcėkė - aulėm i vėm-
 kėmėlė pėmėdėlėi. I rėpėmėdė, mė mėlėkėj pėlėrėbė bėlė oltėkė aly rėjėlėi mė
 oltė ofėrėm oltėm, pėm dėtėrėm pėdėmėcėm rėm rėmėjė sėmėmėm. Mėlėk omi bėj
 oltėm kėmėlėm i nė dėtėm sėmėmėm rėjėkė pėmėmėy bėkė pėmėm, cė bė jėkė
 bė oltėkėi dėtėlėm i pėlėm nėrėdėm i oltėm i mėm jėgė, bė mėjėm rėlėcėi mė
 pėlėlėkėy mė mė rėjėmėm. Mėmė vėrėrė pėlėlėm oltėm rėjėlė mė dė kėtė, omi
 bė mėlėmėy nėm oltė mėrėjė sėmėm i jėdėj i bėrėjėj Rėmėm: - Pėm nėm
 mėrėlė qu'un jour lė oltėkėlėkė dė l'arėmė d'ėm dė nėm: « Cė fėrėm d' pėm
 rė pėlėlėkėy «s; lė pėkėlėkė d'ėl d' nėm: « cė fėrėm d' s' kėtėr! » (d' oltėm d' jėm)

I dėtė oltėkė rėj cė v lėkė mėrėm kėtė dėt sė mėmėlė: pėm rėlėmėy mė dė bėm i.
 Oltė? Cėy aly dėtėdėtėm oltėkėkė, nėm pėm oltėkė? jėk kėmėdėy jėdėm - bė mėjėmėy.
 Mėlėk a nėm mė mėjėlėt oltėm, oltėm oltėkė mėlė mė oltėm nėm pėdėvėrėm kėtėmėmėkė
 mėdėtė nė kėmėk i: mė pėmėjėkė jėm mė vėm i d' oltėm i mėm. Kėtėkėmėy pėm
 tėtė, bėi dė mėlėkė nėm, aly mėy oltėm cėm i mė mėlėm i i mėm rėm nė bėlėkė
 d'ėkė rėjėm... Mėmė dėtėlė nėm o pėmėlėm i mėlėm? jėk pėmėdėj i mė.
 Mėm i cė mė cėm, nėm lėm vėm i mė oltėm, a bėlėkė aly dėtėm rėjėkė oltėm. Cėj
 mė rėjėkė n cėcėt mėm mėm, mėm, mėm i kėtė pėm rėjėkė rėjėkė? Mė!
 mėjėm mėm mėm mė mėlė d' oltėkė, mėjėm kėtėlė rėjėj sėm i: oltėkė. Olt
 jė pėm, oltė nėm o dėtėy nėm, kėtėm rėjėkė mėm rėjėkė mėm...

Nėm i d' m, cė bėlė vėm rėlėkė mė nėd nėm i rėm i bėi bėm
 jėk mėrėkė nė sėm i mėi omi omi omi. Nėlėjėt cėm, cėm oltėm.
 Pėm rėjėkė mė d' oltėkė oltė. Mėlėk i mėrėkė mėjė gėlė jėk oltė pėm rėjėkė...
 Nėlėm i d' pėm i d' m, cė bėlė vėm rėlėkė mė nėd nėm i rėm i bėi bėm

vis labiau artino vienas prie kito. Kai kurios mandagumo taisyklės buvo užmirštos, ir dažnai vėlai naktį grįžęs namo labai stebėdavausi, kad jau taip vėlu; o kitą dieną sužinodavau, kad ir mano brangioji Sesuo lygiai taip pat būdavo nustebusi...

– Pone, kaip keista, kad mes taip išsipasakojame! Tiesa? – patikimai pasirėmusi mano peties kalbėjo ji, susimąščiusį žvilgsnį nuo žvaigždžių kreipdama į mane. – Iš kur tarp mūsų taip staiga atsirado tas abipusis pasitikėjimas? Pone, jei žinai, pasakyk man: kas tai?

Nežinau, ką tuo metu Jai atsakiau – iš prigimties tingus protas dažnai atsisako man tarnauti, ypač tada, kai labiausiai jo reikia. Viena tikra, jog nestebino manęs nei Jos pasitikėjimas manimi, nei nuoširdūs, Jos atžvilgiu puoselėjami mano jausmai, nei tai, jog laikiau šiuos jausmus natūraliais, jog reikėjo sukaupti visas vidinių jėgų atsargas ir susitvardyti – kad nepaminčiau likusių mandagumo taisyklių ir nepavadinčiau Jos vardu, kad nepri-glausčiau – patiklios ir nekaltos kaip vaikas – prie krūtinės... Suprantu, vienas iš mano pusės netinkamas žingsnis tarp mūsų būtų atvėręs neįveikiamą prarają. Bet saugojo mus, o tiksliau – saugojo mane, kažkokia globėjiška dvasia...

Laiško pabaigoje N. E. Iwanowskis prašo „ano laiško“ tęsinio, tačiau E. Orzeszkowa atsakydama jau daug santūresnė: apie M. Konopnicką ji teparašo vos du sakinius – kad kaip moteris poetė jai labai simpatiška, bet per mažai pažįstama, o dėl „ano laiško“ E. Orzeszkowa perdėm filosofiška. Rašytoja sakosi norėjusi papasakoti savo vidinę istoriją, nutapyti įvairiopą savų potvynių ir atoslūgių bangavimą, sūpuoklių, kurios ją tarp dangaus ir žemės švytuoja, kilimus ir kritimus, tačiau ar pakartos tai dar kartą? Gal kada nors, gal niekada. „Dvasia nuo pasaulio dengiasi gėdos vualiu netgi tada, kai gėdytis neturi ko. Reikalingas susijaudinimo ar pakilimo momentas, kad tas vualis būtų suplėšytas. (...) Tik išimtiniais atvejais, esant išskirtiniams santykiams galima parodyti raides, iš kurių susideda taisyklingas mūsų vardas ar mums paskirtas nuosprendis. Tinkamoje vietoje būtų Pono klausimas: tad kodėl pradėjau? Atsakysiu minėta plikbajorių maniera: yra kilimo laikas ir ramybės laikas, atvirumo laikas ir užsisklendimo laikas; o visi laikai turi savo laiką“, – minoriškai rašė E. Orzeszkowa (15 laiškas, 1887-09-16).

N. E. Iwanowskis jaučiasi išžeidęs dėl tokio E. Orzeszkowos užsisklendimo, save lygina su varguoliu prieš karalienę, kuri, užsidegusi tauriu kilnumu, norėjo jį praturtinti deimantiniu vėriniu nuo savo kaklo, bet, apsigalvojusi, padovanojo jam tik dukatą... (23 laiškas, 1887-09-29). Siekdamas susigrąžinti tas pasitikėjimo kruopeles, kurias, atrodo, išbarstė, jis humoristine forma pasakoja apie save – apie pastangas patekti į Varšuvos literatūrinį Parnasą, tačiau rašytoja jo tarsi negirdi. Ji užsimena apie apatijos ir atgrasos viskam, abejojimo viskuo ir pačia savimi, gilaus liūdesio laikotarpį ir – apie pačią save. „Tik vieną kartą gyvenime ją [*sielą* – aut.] prieš kai ką apnuoginau, kai kam ją atidaviau, tačiau paaiškėjo, kad toks dosnumas buvo visai nereikalingas. Taigi visam laikui palikus gyvenimą ir širdį kai kieno valdžioje, ir kaip tik dėl to nuo pasaulio slepiantis ankštame ir tamsiame kampelyje,

užvėriau sielos duris ir taip liko visiems laikams²⁰, – išpažįsta E. Orzeszkowa (16 laiškas, 1887-10-26).

Kartu ji save pavadina N. E. Iwanowskio drauge keistuole, ir šis šių žodžių griebsiasi kaip skęstantysis šiaudo (24 laiškas, 1887-11-11):

Draugė! – šis žodis, šis vienas žodis iš brangiosios Ponios lūpų man skamba kaip tikrų tikriausia poema. Jis mane pakylėja, jis suteikia jėgų, tam tikrą moralinės vertės jausmą, apie kurį dar turiu pernelyg menką supratimą, jis, galų gale, kviečia mane dirbti, nes tarsi sako: – Turi tapti vertas tokios Draugės! – Ach, lyg tai būtų taip lengva!

Vėlesniuose laiškuose N. E. Iwanowskis prisipažįsta, kad jai labai nusikalto, tačiau ir labai atgailavo, todėl tikįs kaltės atleidimu. E. Orzeszkowa daug skaito ir dirba, rašo istorinį romaną „Galios garbintojas“ („Czcieli potęgi“, 1891), bet juo nėra patenkinta, vienu metu suserga akių liga, jai draudžiama skaityti ir rašyti. E. Orzeszkowa neatsako į laiškus po keletą mėnesių ir N. E. Iwanowskis priverstas vis priminti apie save, kartu jis pabrėžia, kad rašytojos pasakymas „viskam yra savas laikas“ jam labai gerai suprantamas. Jų korespondenciją šildo apsikeitimas džiovintomis gėlytėmis ir lipdiniais iš molio, tačiau „tas laikas“ taip ir neateina. N. E. Iwanowskis supranta, kad gavus rašytojos laišką jau negalima pasiduoti pirmai pagundai kaip mat prisėsti ir rašyti atsakymą – kaskart tiek laiškas, tiek jo autorius, pasak jo, būna pamirštami. Ir tai jokia pretenzija, tiesiog jis nori išvengti to pakartotinio laiško, nes tada jį apninka ir ramybės neduoda liūdnos mintys...

N. E. Iwanowskis puola į vis gilesnę rezignaciją, galiausiai jaučia pareigą E. Orzeszkową perspėti, kad ši akivaizdžiai ir jo gabumus, ir jį patį pradeda pervertinti – tiek tapybos, tiek literatūros srityje jis labai mažai sugebąs. „Molis, vos tik nustoja teikti man džiaugsmo, vėl virsta molium, drobės užsidažo naujomis kompozicijomis, kad iš eilės vėl būtų sunaikintos; greičiausiai niekur kitur taip greitai netriumfuoja šis principas, ir kad *vanitas vanitatum et omnia vanitas*²¹, taip kaip mano kaime dirbtuvėse...“, – guodžiasi N. E. Iwanowskis (31 laiškas, 1888-12-15).

Nuo 1887 m. birželio N. E. Iwanowskis, prabuvęs Varšuvoje dvejus metus, vėl grįžta į Lietuvą, gyvena Šiauliuose, kur sūnus lanko gimnaziją. Besibaigiant 1889-iesiems laiške E. Orzeszkowai pastebi, kad korepetitoriaus jo sūnui kaip ir nebereikia, taigi įkurdins Gustavą nuomotame mokinių kambaryje, o pats grįš į Paragius (35 laiškas, 1889-12-09):

Vėl užsidarysiu savo dirbtuvėse kaime, na ir smagiai leisiu laiką, linksminsiuos tol, kol bus pasiekta rezultatų, t. y. iki pat galo... Galbūt man pavyks ištrukti iš dirbtuvių į mažą išvyką po kraštą... Pagaliau, be teptuko ir knygų kaime turiu ir kitokių žaisliukų: medeliai mano dar jauni ir kastuvus jau penkeri metai kaip aprūdijęs.

²⁰ Atrodo, E. Orzeszkowa omenyje turi ilgametį draugą advokatą Stanisławą Nahorskį (1826–1896), kuris 1867 m. ėmė rūpintis jos tėvo palikimo reikalais. Už S. Nahorskio ji ištekejė 1894 m.

²¹ Lot. *Vanitas vanitatum et omnia vanitas* – tuštybių tuštybė ir viskas tuštybė.

4 pav. Eliza Orzeszkowa paskutiniaisiais gyvenimo metais. M. Rubinsteino fotografijos salonas, Gardinas. Iš Lenkijos mokslų akademijos Literatūros tyrimų instituto Elizos Orzeszkowos archyvo, šifras 786

Ir kai E. Orzeszkowa užsimena apie liūdesį ir vieatvę, joje apsigyvenusius pik-tus skepticizmo ir pesimizmo velniukus, N. E. Iwanowskis jau nesijaučia galintis jai kuo nors padėti, netgi į tokį ankstesnį savo užsidegimą žiūri su šypsena – kas suge-bėjo savomis jėgomis tapti visuomenės pozityviųjų jėgų įsikūnijimu, tas neabejotinai sugeba įveikti laikinas abejones, ir jos niekada netaps jam pavojingos. „Težino sudu-žusio laivo keleivis, kas jam pridera...“, – ši savikritiška N. E. Iwanowskio mintis itin iliustratyviai atspindi tuometinę jo savijautą.

O savijauta buvo labai bloga, nes viena po kitos dužo jo svajonės. N. E. Iwanowskis svajojo tapti dailininku, grįžęs iš Miuncheno dalyvavo įvairiose parodose, tačiau dažniausiai susilaukdavo karčios kritikos. Nykstančiam dvarui reikėjo finansinių išteklių remontui atlikti, taigi teko užsiimti amatininko darbu – tapyti šventųjų paveikslus bažnyčioms pagal klebonų užsakymus. Jo bičiulis Witoldas Pruszkowski

5 pav. Nikodem Erazm Iwanowski. Autoportretas. XIX a. pab.–XX a. pr. Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus, D-T 2803

(1846–1896), beje, svečiavęsis ir tapęs Paragiuose, jau buvo tapęs žinomu dailininku.

Vos gimus sūnui N. E. Iwanowskis svajojo, kaip veš jį mokyti į Varšuvos mokyklas, o pats galės priartėti prie „protinės ir meninės veiklos židinio“. Kaip pats ir minėjo (23 laiškas, 1887-09-29), atsivežė į Varšuvą nemažą aplanką su kūriniais, tarp kurių buvo ir keletas poemų. N. E. Iwanowskiui 1887-ieji – sėkmingiausi metai literatūrine prasme, nemažai jo darbų išvydo dienos šviesą spaudoje, tačiau... nesusilaukė kritikos dėmesio. E. Orzeszkowa, priešingai, leido vieną kūrinį po kito, o kritika jai negailėjo liaupsių. Kodėl literatūrinio protegavimo klausimais N. E. Iwanowskis nesikreipė užtarimo į jau žinomą rašytoją? Turbūt galima atsakyti jo paties žodžiais apie literatūrinę veiklą – kad trūko ambicijos ir kad nedidelė rašytojo šlovė negalėjo jo apžavėti.

Bet, matyt, svarbiausia priežastis buvo visai kita – to daryti neleido išdidumo jausmas ir įsitikinimai.

Beveik buvo išsipildžiusi dar viena svajonė – jis buvo susipažinęs su kūrėja-motėrimimi, ir dar įžymia, kuri jam rašė laiškus, dalijosi savo įspūdžiais, jausmais, pažiūromis. Savo santykį su ja jis pats buvo nusakęs viena „pasakėle“ (24 laiškas, 1887-11-11):

Anksčiau, kai nelieštų girių glūdumose dar buvo galima užtikti Mickevičiaus aprašytų tankumynų, netoli nuo jų slėpėsi vieniša pirkelė, kurioje nebuvo nieko be miško šaknelių ir lieso jų ruošėjo, panirusio į kontempliaciją, nors kartais atsirasdavo ir juodos duonos gabalas, atneštas kokios nors dievobaimingos dvasios. Nutikdavo ir taip, kad koks nors galingas kunigaikštis, gindamasis paskui žvėrį prieš savo valią tapdavo laikinu atsiskyrėlio svečiu ir... dideliame savo nustebime pamatydavo, kad dovanota duona geresnė nei tikėjosi, o šaltinio vanduo gardesnis už vyną. Kaipgi norėčiau suvaidinti to vargšo, dovanojančio savo kunigaikščiui visa, ką turi geriausio, vaidmenį!

Jis norėjo būti jai naudingas, bet galiausiai nusivylė tariamu ar esamu savo pilkumu. Taip pat buvo sutikęs moterį-kūrėją, poetę, buvo ja susižavėjęs, ir, atrodo, jie turėjo vienas kitam ką pasakyti ir ką pasiūlyti, bet, kaip paaiškėja, tai buvo labai trumpalaikiška iš jos pusės. „Kai atsiseikinau su šia žvaigžde Varšuvoje, man atrodė, kad kažkas mane sieja su ja dabar ir visam laikui... Man atrodė, kad turiu ją mylėti iš tolo ir amžinai... Man atrodė, tą amžiną ir tolimą meilę, tarsi paprasto mirtingojo dievybei, perliesiu į tuos, kuriuos myliu žemiškai... Atrodė!“ (35 laiškas, 1889-12-09), – 1887-ųjų prisiminimais dalijosi N. E. Iwanowskis. Jis tiesiog mirtinai nusibodo savajai žvaigždei, kuri niekada jo ir nebuvo. Sulaukęs E. Orzeszkowos užuojautos ir palaikymo, jis prie M. Konopnickos temos daugiau jau nebegrįžo.

Tiek N. E. Iwanowskis, tiek E. Orzeszkowa, gyvendami savosiose provincijose, ilgėjosi artimos sielos, kuriai galėtų išsipasakoti, pasidalyti kūrybinėmis, visuomeninėmis ar politinėmis išvalgomis, kuri būtų kurianti ir tverianti. Abu altruistai, išpažįstantys žmonijos meilės religiją, abu tikintys greitesniu ar lėtesniu progresu. Jie tarėsi atradę jas, tas sielas, jei netiesiogiai, tai bent per laiškus ir laiškuose, tačiau, kaip dažnai nutinka – dėl įvairių aplinkybių ir nesusikalbėjimų, dėl skirtingos patirties bei lūkesčių, galiausiai dėl laiko tėkmės – jų keliai vėl išsiskyrė. Viskas, kas buvo susiję su E. Orzeszkowa, jam turėjo relikvinę vertę – laišškai, kūriniai, pažiūros, mintys. Tad ir jos atvykimas į Žemaitiją būtų tokios pat vertės, dar daugiau, įamžintas ir būsimų kartų atmintyje (9 laiškas²²):

Praėjo šimtas, o gal ir daugiau metų, mano kapas įgriuvo, visi jį pamiršo. Bet kai sielos akimis žvilgtelėjau į tą pusę, kur mačiau besišypsančią Ponią, įsitikinau, kad mano svajonės iki smulkmenų išsipildė: proanūkiai pagerbė prosenelio valią. Milžiniškas medis [*pasodintas našytojos apsilankymo garbei – aut.*], išsikerojusiomis šakomis laiminantis tylaus, kažkada man priklausiusio dvarelėlio gyventojus, pakilo iki pat padebesių. Milžino paunksnėje žaidė

²² Tikslī data nenurodyta, laiškas parašytas tarp 1883 m. birželio ir 1885 m. birželio.

vaikai, o vyriausioji iš jų – jau paaugusi mergaitė, aiškino jaunesniajam broliukui apie memorialinę lentelę, matyt, neseniai atnaujintą, nes buvo galima nesunkiai įskaityti vardą ir pavardę – Ponios.

Neišsipildė ir ši žemaičių dailininko ir rašytojo svajonė. Tačiau tik iš dalies. Minėtieji jų laišakai, nuėję nuotykių ir pavojų kupiną kelią, pasiekė mūsų dienas, taip įamžindami jų autorius – Nikodemą Erazmą Iwanowską ir Elizą Orzeszkową, ir ne bet kur, o Žemaitijoje.

Šiame straipsnyje žvilgtelėta į laišku autorių tarpusavio santykius, jų susipažinimo, susitikimų ir bendravimo aplinkybes, tačiau liko nepalieti kiti klausimai, kuriais pasisakoma laiškuose – tai ir 1863 m. sukilimas, caro politika, žmogaus ir kūrėjo santykis su visuomene, literatūros ir atskirų kūrėjų, jų aplinkos vertinimai, rašomi ar parašyti kūriniai, svarstymai apie šeimą, kaimynus, autobiografiniai dalykai ir kt. Tai – jau kitų straipsnių temos.